

דף עזר למנחה מבוא לי"ג עיקרים

שקף מספר 1

הרמב"ם בפירוש המשניות הקדמה לפרק חלק מונה י"ג עיקרי אמונה. [הבאנו כאן את עיקרי דבריו]

וממה שצריך שנזכור בכאן, והוא הראוי מכל המקומות, שעיקרי דתנו ויסודותיה שלושה עשר יסודות:

היסוד הראשון מציאות הבורא יתברך. והוא שיש שם נמצא שלם בכל דרכי המציאות, והוא עלת מציאות הנמצאים כולם - בו קיום מציאותם וממנו קיומם. ..

והיסוד השני יחוד השם יתברך. כלומר שזה שהוא סיבת הכל - אחד...

והיסוד השלישי שלילת הגשמות ממנו. וזהו כי האחד הזה אינו גוף ולא כוח בגוף. ולא ישיגוהו מאורעות הגופים כמו התנועה והמשכן, לא מצד עצמות ולא במקרה...

והיסוד הרביעי הקדמות. והוא כי זה האחד האמור הוא קדמון בהחלט, וכל נמצא זולתו בלתי קדמון בעצמו אליו...

והיסוד החמישי שהוא יתברך הוא הראוי לעבדו ולגדלו, ולהודיע גדולתו, ולעשות מצותיו. ושלא יעשה כזה למי שהוא תחתיו במציאות...

והיסוד הששי הנבואה. והוא שידע אדם שזה מין האדם - ימצא בהם בעלי טבעים ממידות מעולות וזכות מאוד ושלמות גדולה, ונפשיותיהן נכונות עד שהן מקבלות צורת השכל. אחר כן ידבק אותו השכל האנושי ב"שכל הפועל", ונאצל ממנו עליו אצילות נבכה - ואלה הם הנביאים...

והיסוד השביעי נבואת משה רבינו עליו השלום. והוא שנאמין כי הוא אביהם של כל הנביאים אשר היו מלפניו ואשר קמו מאחרי - כולם הם תחתיו במעלה...

והיסוד השמיני הוא התורה מן השמים. והוא שנאמין כי כל התורה הזאת המצויה בידינו עתה, היא הנתונה על ידי משה, שהיא כולה מפי הגבורה....

והיסוד התשיעי הביטול. והוא, שזאת תורת משה לא תהיה נסוקה ולא נחלפת, ולא תבוא תורה מאת הבורא זולתה ועליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע, לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה...

והיסוד העשירי כי הוא יתעלה יודע מעשיהם של בני אדם, ואינו מעלים עינו מהם...

והיסוד האחד עשר כי הוא יתעלה נותן שכר למי שעושה מצות התורה, ויעניש למי שעובר על אזהרותיה. ..

היסוד השנים עשר ימות המשיח. והוא להאמין ולאמת שיבוא, ולא יחשוב שיתאחר, "אם יתמהמה חכה לו" (חבוקק ב ג). ולא ישים לו זמן...

והיסוד השלושה עשר תחיית המתים. וכבר ביארנוה.

וכאשר יאמין האדם אלה היסודות כולם, וְנִתְבַּרְרָה אמונתו בהם - הוא נכנס בכלל ישראל. וּמִצָּוָה לֵאמֹר וּלְרַחֵם עליו, וְלִנְהַג עִמּוֹ בְּכָל מֵה שֶׁצִּוְּהָה שֵׁם יִתְבָּרַךְ אִישׁ לַחֲבֵרוֹ מִן הָאֱהָבָה וְהָאֲחֻזָּה. ואפילו עשה מה שיכול מן העבירות מחמת הַתְּאֻזָּה וְהַתְּגִבְרוּת הַטֶּבַע הַגֵּרוּע - הוא נענש כפי חטאיו, אבל יש לו חלק לעולם הבא. והוא מְפֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל.

וְכִשְׁנִיתְקַלְקַל לָאָדָם יִסּוּד מֵאֵלֶּה הַיִּסּוּדוֹת - הֵרִי יָצָא מִן הַכֹּלל וּכְפָר בַּעֲיָקָר. וְנִקְרָא "מִין" וְ"אֶפִיקוֹרוֹס" וְ"קוֹצֵץ בְּנִטְיָעוֹת". וּמִצָּוָה לְשׁוֹנְאוֹ וּלְאֹבְדּוֹ. ועליו נאמר (תהלים קלט כא): "הֲלוֹא מִשְׁנֵאִיךָ יֵי אֶשְׁנָא, וּבִתְקוּמִיךָ אֶתְקוּטֵט".

שקף מספר 2

מחבר נוסח "אני מאמין" איננו ידוע, אך נוסח זה נמצא בסידורי התפילה החל מסוף המאה ה-16 [בסידור קרקא שנדפס בשנת ה'שנז (1596/7)] מופיע כבר נוסח זה] ויש שנהגו לאמרו כל יום אחר התפילה.

נוסח זה בנוי ברובו על דברי הרמב"ם הנ"ל אך יש בו כמה שינויים, לדוגמה בעיקר הראשון הרמב"ם מדבר רק על מציאות הבורא ובאני מאמין הוסיף את השגחת הבורא על כל המעשים ושכולם נעשים מכוחו.

וכן בעיקר השביעי הרמב"ם מזכיר רק את קיום הנבואה - ובאני מאמין כתב שכל דברי הנביאים אמת.

הפיוט המפורסם "יגדל אלוקים חי" גם הוא מבוסס על יג עיקרי האמונה, פיוט זה קדום יותר. וישנו ויכוח מי חברו, יש המייחסים אותו לר"ש בן גבירול [כלומר עוד לפני הרמב"ם - בשו"ת חתם סופר שיווא בהמשך מביא מהשל"ה שהי"ג עיקרים היו כלולים בתפילת רב טביומי, כך שיש מקום לומר שיג העיקרים היו נוסחו כבר בזמן הגמרא] רבי יעקב עמדין בסידורו מייחס פיוט זה לרמב"ם בעצמו. אך רבים הסוברים שפיוט זה נכתב במאה ה-13 ברומא על ידי רבי דניאל דיין

כל שורה בפיוט מכיל את אחד מעיקרי האמונה.

הערה: מומלץ לעבור יחד עם החברותא על העיקרים, ולהסבירם ברמת הפשט.

שקף מספר 3

הרמב"ם [בהקדמה לפרק חלק ראה לעיל] מיחס לעיקרים חשיבות מיוחדת, וכותב שרק מי שמאמין בהם נכלל בכל ישראל שאותו אנו מצווים לאהוב, ומצד שני מי שכופר בהם יצא מכלל ישראל ואף מצווה לשונאו ולאבדו.

דבר זה טעון בירור מדוע הכופר בעיקרים אלו יצא מכלל ישראל, זהו הנושא המרכזי של מצגת זו.

כדי להבין דבר זה ננסה להבין מדוע בחר הרמב"ם להגדיר דברים אלו כעיקר - מה משמעות המילה עיקר.

שקף מספר 4

בשקף זה נלמד מחלוקת בין רבי יוסף אלבו בספר העיקרים לבין האברבנאל בספרו ראש אמנה. בהבנת המושג עיקר.

ספר העיקרים מאמר א פרק ג

עיקר - שם הונח על דבר שעמידת דבר אחר וקיומו תלוי בו ואין לו קיום זולתו, כמו שהעקר הוא דבר שקיום האילן תלוי בו ולא יצויר מציאות האילן וקיומו זולתו, ורבותינו ז"ל נשתמשו בלשון הזה הרבה, אמרו דבר שיש לו עיקר בדאורייתא או שאין לו עקר. ומזה הצד יפול זה השם על השרשים והיסודות שעמידת הדת וקיומה תלוי בהם, כמו מציאות השם שהוא מבואר מענינו שהוא עקר שהאמנתו הכרחית לתורה אלהית, שאי אפשר לצייר מציאות תורה אלהית זולתו. ולפי זה ראוי שנחקור אי אלו הדברים שראוי שינוחו עקרים בדת האלהית.

ראש אמנה פרק ו

ששם עיקר לא יאמר בלבד על מה שיאמר שם השורש והיסוד, כי הנה השם שורש יאמר על התחלות צמח וראשית הוויתו, אשר ענפי האילן תלויים ומונחים עליו .. וכן שם יסוד נאמר על היסוד שהבניין עומד עליו... הנה אם כן שם **שורש ויסוד** לא נאמר כי אם על הדבר שעמידה דבר אחר וקיומה תלוי בו ואין לו קיום זולתו.

האמנם שם **עיקר** עם היות שיאמר פעמים בזה השימוש עצמו, כאמרו ברם עקר שרשוהי בארעא שבוקו, ובלשונם ז"ל זרוק חוטרא לאוירא אעיקרא קאי... הנה מלבד השמוש הזה ישתמשו בו החכמים על דבר היותר נכבד ועצמי שבמינו ואף על פי שאין עמידת דבר אחר וקיומו תלוי בו. תמצא זה בדבריהם ז"ל שאומרים בהרבה מקומות וזה עיקר ואינו לשון שרש לדבר אחר. אמרו מברך על העיקר ופוטור את הטפילה...לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שיעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפלה לה.. וכאשר תדע זה תבין דברי הרב הגדול שכתב בפירוש המשנה בתחלת העקרים ז"ל ראוי לבאר שעקרי תורתנו ויסודותיהם יג וכו' ובזה ביאר הרב שהי"א אמונות שיזכור **מהם** יסודות ושרשים עצמיים כמציאות האלו-ה והתורה מן השמים והידיעה האלקית והשכר והעונש **ומהם** שעם היות במדרגת היסודות הנה הם עקרים רצונו לומר אמונות משובחות עצמיות עקריות גדלות המעלה והם כל שאר העקרים אשר זכר...

הערה: ישנן כמה שיטות מהם עיקרי האמונה היהודית, רבינו סעדיה גאון מנה 10 עיקרים, רבינו חננאל מנה 4 עיקרים, הראב"ד הראשון [בספרו האמונה הרמה] מנה 6 עיקרים, רבי יוסף אלבו מנה 3 עיקרים. האברבנאל מביא שיש שמנו 26 עיקרים.

במצגת זו לא נכנסנו כלל לדיון זה

שקף מספר 5

מדברי הרמב"ם נראה שישנו מעמד שונה למי שמאמין או כופר ביג העיקרים לבין מי שמאמין או כופר בשאר המצוות שבתורה. ולכאורה לדבריו מי שיכפור בשאר מצוות שבתורה לא יקרא מין וכופר בתורה וכדומה. דבר זה מעורר שאלה קשה, הרי הכופר באות אחת מהתורה דינו ככופר בתורה כולה, וכדלקמן:

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף צ עמוד א

משנה. כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ נצר מטעי מעשה ידי להתפאר. ואלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים.

הגמרא בדף צט מבארת מי נכלל באומר אין תורה מן השמים

כי דבר ה' בזה - זה האומר אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו - זהו כי דבר ה' בזה. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו - זה הוא כי דבר ה' בזה.

גם הרמב"ם בעצמו בעיקר השמיני מיג עיקרים הביא כלל זה:

"והיסוד השמיני, הוא התורה מן השמים. והוא שנאמין **כי כל התורה הזאת המצויה בידינו עתה**, היא הנתונה על ידי משה, שהיא כולה מפי הגבורה. כלומר: שהגיעה אליו כולה מאת ה' יתברך, בענין שנקרא על דרך השאלה "דיבור". ואין יודע היאך הגיעה, אלא הוא משה עליו השלום שהגיע לו; וכי הוא היה כמו סופר, שקוראים לו והוא כותב כל מאורעות הימים, הסיפורים והמצוות. ולפיכך נקרא "מחוקק". ואין הפרש בין "ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען", "ושם אשתו מהיטבאל בת מטרד", "ותמנע היתה פילגש", ובין "אנכי יי" ו"שמע ישראל יי אלהינו יי אחד". כי הכל מפי הגבורה, והכל תורת ה' תמימה, טהורה וקדושה, אמת.

וזה שהיה מנשה [המלך] אצל חכמינו ונביאנו כופר ומגלה פנים יותר הכל הכופרים, לפי שחשב שיש בתורה לב וקליפה. ושאלה דברי הימים והסיפורים אין תועלת בהם, ושהם מאת משה. וזהו ענין "אין תורה מן השמים", אמרו: הוא המאמין שכל התורה מפי הגבורה, חוץ מן הפסוק הזה, שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו. וזה "דבר יי בזה". השם יתברך ויתעלה ממאמר הכופרים!

אלא כל דיבור ודיבור מן התורה יש בהם חכמות ופלאים למי שמבין אותם, ולא הושגה תכלית חכמתה: "ארכה מארך מדה, ורחבה מני ים". ואין לאיש אלא להלך בעקבות דוד משיח אלהי יעקב, שהתפלל: "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך".

וכמו כן פירוש התורה המקובל, גם כן מפי הגבורה. וזה שאנו עושים היום מתבנית הסוכה ולולב ושופר וציצית ותפילין וזולתם, הוא בעצמו התבנית אשר אמר השם יתברך למשה, והוא אמר לנו; והוא המגיע שליחות, נאמן בשליחותו. והמאמר המורה על היסוד: "בזאת תדעו כי יי שלחני לעשות את כל המעשים האלה, כי לא מלבי"

שקף מספר 6

בעקבות דברים אלו השיגו רבים על הרמב"ם

ראש אמנה [רבי יצחק אברבנאל] - פרק כג

וזאת אשיב אל לבי שהתורה האלוהית באמונתה כלה אמת וכל מצותיה נצטוו מן השמיים והאמות והקיום שוה בכל האמונת ובכל המצות קטון כגדול כמות זה כן ולכן האמנתי שאין ראוי שיונחו בתורה האלוהית עיקרים ולא יסודות בעניין האמונות לפי שמחוייבים אנחנו להאמין כל מה שנכתב בתורה ואין בידינו ליספק בדבר הקטון שבה כדי שנאמת אותו עם אותם עיקרים ושורשים וגם בעניין האמונות לא עשה אותם העיקרים להגיד שהאמונות האלה מזולתם הם עיקרים נתחייב להאמינם.

שו"ת רדב"ז חלק א סימן שמד

שאלת ממני על ענין עיקרי הדת על איזה חשבון אני מסכים על הרמב"ם ז"ל או על הרב בן חסדאי או על חשבון ר' יוסף אלבו.

תשובה אין דעתי מסכמת לשום לתורתנו התמימה שום עיקר לפי שכולה עיקר מפי הגבורה ואמרו רבותינו ז"ל כל האומר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק א' וכו' ואם כן כל מצוה ומצוה היא עיקר ופנה ויש לך מצוה קלה ויש לה טעם וסוד אשר לא נשיגהו ואם כן איך נאמר שזו טפילה ואחרת היא עיקר: כללות בדברים יפה כתב בזה ר' יצחק אברבנאל ז"ל בספר ראש אמנה עיין שם כי הוא האריך והרחיב הדבור והשיב על הראשונים וכן הוא דעתי שהתורה כל פרטיה ודקדוקיה כל א' מהם עיקר ויסוד ופנה והמכחיש אותו נקרא כופר ואין לו חלק לעולם הבא: **ומזה הטעם אם אנסוהו לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה באומרים שלא צוה הקדוש ברוך הוא עליה או שהיתה לזמן מה וכבר נתבטלה יהרג ואל יעבור** ולא אמרין יעבור ואל יהרג אלא כשאומרים לו חלל שבת לעבור על דתך וכן כתב הריטב"א ז"ל ולמד ממנה שאם אונסים אותו לחזור לדעת העכו"ם אף על פי שאינם עובדי ע"ז יהרג ואל יעבור והנל"ד כתבתי.

שו"ת חתם סופר חלק ב (יורה דעה) סימן שנו

שלום וכל טוב לרב טב וכו'.

יקרתו הגיעני ענין הויכוח אם יש י"ג עקרים או ג' כהר"י אלבו לא ידעתי שום נפקותא כי אם קריאת שם בלבד ולדעת המקובלים אין כאן עיקר כי כל קוצים של תורה הם עיקרים מה בין זה לזה.

אך הערני תלמידי הרב הגדול מוה"ר מאיר אב"ד דק"ק אונגוואר נ"י בתפלת רב טביומי המוזכרת בשל"ה שער האותיות אות א' דף ס' ע"א שם נאמר עם יושר עיקרם שלש עשרה יע"ש משמע שקבלה קדמוניות מימי רב טביומי שיש י"ג עקרים. אך אי אפשר לי בשום אופן להאמין שיהיה גאולתינו אחת מעיקרי הדת ושם יפול היסוד תפול החומה חלילה.. אך כיון שעיקר יסוד הכל להאמין בתורה ובנביאים ושם נאמר גאולתינו האחרונה.. אם כן מי שמפקפק על הגאולה הלז הרי כופר בעיקר האמנת התורה והנביאים.

שקף מספר 7

ספר העקרים מבאר שי"ג העיקרים נועדו להגדיר את ההבדל **המהותי** בין היהדות לשאר הדתות שבעולם, לא רק את ההבדל בפרטי המצוות אלא את ההבדל בתפיסות הכי בסיסיות של האמונה הדתית.

ולכן שונה מעמדם של יג העיקרים משאר התורה, כי בשאר המצוות שבתורה אם לא היית מודע לאחת מהן עדיין אתה מאמין ביהדות ככלל, אך למי שחסר אמונה **חיובית** ביג העיקרים, חסר בו בתפיסה הבסיסית מהי יהדות ובעצם הוא מאמין בתפיסה שאיננה יהודית דווקא.

[לדוגמה: כל הדתות המונותאיסטיות מאמינות בתורה משמיים אך מי שלא מאמין בכך שנבואת משה אמת ולא תשתנה, הוא מאמין במידה מסוימת באמונה הזוה לאמונות הנוצריות והמוסלמיות, ולכן יקשה לומר שהוא מאמין באמונה היהודית].

[כעין דברים אלו כתב הגאון רבי אלחנן וסרמן זצוק"ל הי"ד לבאר את המיוחס לרבו הגר"ח מבריסק זצוק"ל שאמר שלדברי הרמב"ם גם מי שלא מאמין מתוך שגגה ביג עיקרים עדיין נקרא שוגג (קובץ הערות מאמרים על אגדות הש"ס מאמר יב)]

שקף מספר 8

האברנאל בתחילת דבריו מלמד זכות על הרמב"ם שלא היתה כוונתה במובן עיקרים לתת להם מעמד ייחודי, אלא כוונתו כדרך הפילוסופים שהיו בזמן הרמב"ם כתבו את ספריהם בהתבסס על הנחות יסוד שאותם לא בארו בספריהם אלא יצאו מנקודת הנחה שעליהם לא דנים, או משום שהן אקסיומות המובנות לכל אחד בלי להוכיחם או משום שללמדם צריך ללמוד חכמות כוללות יותר. אך האברנאל דוחה בסוף הנחה זו ומסביר שכוונת הרמב"ם היא בעיקרים ללמד בקיצור את עמי הארצות את האמונות הכי בסיסיות ופשוטות של היהדות, אך אין בכוונתו לתת להן מעמד - על.

ראש אמנה פרק כג

ואשר אאמינהו אני אמת ויציב ונכון בדרוש הזה הוא, שהאנשים האלה שלמים הם אתנו הרב הגדול והנמשכים אחריו לא הביאם להניח עקרים ויסודות בתורה האלוקית, כי אם להמשכם אחרי מנהג חכמי האומות בספריהם, כי הם ראו בכל חכמה מן החכמות הטבעיות או הלמודית שרשים ויסודות שאין ראוי לכפור ולהתווכח בהם, ואין בעל החכמה ההיא מחוייב לבאר אותם לאמתם מצד מה שהוא בעל החכמה ההיא, והם ההתחלות המקובלות שכבר התבארו בחכמה אחרת יותר כוללת וקודמת אליה או בחכמת האלוקית הקודמת וראשונה לכל החכמות,

הדרך הנכון שיראה לי בספירת העקרים שהם שרשים ויסודות לתורה האלהית הוא, כי העקרים הכוללים וההכרחיים לדת האלהית הם שלשה, והם מציאות השם, וההשגחה לשכר ולעונש, ותורה מן השמים. ואלו השלשה הם אבות לכל העקרים אשר לדתות האלהיות, כמו תורת אדם ותורת נח ותורת אברהם ותורת משה, וזולת זה מן התורות האלהיות אם אפשר שימצאו יותר מאחת בזמן אחד או בזו אחר זו. ותחת כל עקר מאלו שרשים וסעיפים משתרגים ומסתעפים מן העקר ההוא, כי תחת מציאות השם הוא שורש היותו קדמון ונצחי ודומיהו, ובכלל תורה מן השמים הוא ידיעת השם והנבואה ודומיהו, ובכלל ההשגחה הם השכר והעונש בעולם הזה לגוף ובעולם הבא לנפש.

ומאלה הג' עקרים הכוללים משתרגים סעיפים וענפים לתורות האלהיות או המתדמות באלהיות על זה הדרך, כי תחת עקר מציאות השם הוא הרחקת הגשמות, שהוא עקר פרטי לתורת משה, והאחדות. ותחת תורה מן השמים הוא שרש נבואת משה ושליחותו. ותחת ההשגחה והשכר והעונש הוא ביאת המשיח, שהוא עקר פרטי לתורת משה לפי דעת הרמב"ם ז"ל... ואפשר כי דעת הרמב"ם במספר העקרים הוא על זה הדרך שכתבנו, אלא שהוא מנה הג' שאמרנו שהם אבות עם השרשים המסתעפים מהם וקרא אותם כולם עקרים, ולזה מנה מציאות השם שהוא האב עקר ראשון, ומנה עמו ד' שרשים אחרים מסתעפים ממנו בעקרים, והם האחדות והרחקת הגשמות והיותו יתברך קדמון ושראוי לעבדו ולא לזולתו, ומנה תורה מן השמים שהוא האב עם שלשה שרשים אחרים בעקרים לפי שהם משתרגין ממנו, והם הנבואה ונבואת משה ושלא תשתנה הדת, ומנה גם כן ידיעת השם וההשגחה לשכר והעונש והוא האב עם ג' עקרים אחרים נכללים בו או מסתעפים ממנו, והם גמול הנפש, ומשיח, ותחית המתים.

להערות והארות, השגות והוספות

צבי רוזנצויג

zvir@nefeshy.org

052-6176141